

1. Inleiding

De term 'fake news' heeft grote bekendheid gekregen.¹ Dat komt onder meer door de aanzienlijke hoeveelheid feitelijk onjuiste berichtgeving die circuleerde voor de Amerikaanse presidentsverkiezing in 2016 en die volgens sommigen ook de uitkomst ervan heeft beïnvloed. In Nederland lijkt de rol die 'fake news' speelt – bij de politieke meningsvorming – vooralsnog mee te vallen.²

In de politieke arena worden soms alle kritische of onwelgevallige berichten van het etiket 'fake' voorzien om ze daarmee terzijde te kunnen schuiven.³ Dat is geen adequate toepassing van de term, zoveel is zeker. Dat wil niet zeggen dat er een eenduidige omschrijving bestaat. Een van de vragen is of de term alleen ziet op 'kennelijk onjuiste feiten' of bijvoorbeeld ook op een zeer eenzijdige voorstelling van zaken.

Het verspreiden van desinformatie is overigens van alle tijden. De aard en omvang zouden 'fake news' tegenwoordig echter tot een buitengewoon gevaarlijk verschijnsel maken. Dat leidt tot de vraag wat precies het schadelijk effect is, niet alleen om de ernst van de situatie te kunnen inschatten, maar ook voor het antwoord op de vraag of er maatregelen nodig zijn of dat de 'oplossing' het beste aan spontane tegenspraak kan worden overgelaten. Het zijn precies deze vragen – omschrijving, nieuw fenomeen, schadelijke effecten – die in deze bijdrage aan bod komen.

2. Omschrijving

Hier wordt de term 'fake news' gebezigd als meest gangbare term.⁴ Er wordt overigens steeds vaker over desinformatie gesproken, mede omdat de term 'fake news' besmet en te beperkt zou zijn.⁵ Dat idee komt ook naar voren uit de andere bijdragen in dit nummer.

Fake

'Fake news' is fake. Het gaat derhalve om het met opzet publiceren van informatie, waarvan de onjuistheid bekend was.⁶ Het is niet slechts 'misinformation', maar – een vorm van – 'disinformation'.⁷ Van 'fake' is in elk geval sprake, indien

gebeurtenissen worden verzonnen of gebeurtenissen die zich daadwerkelijk hebben voorgedaan, botweg ontkend worden⁸: 'Information that has deliberately fabricated and disseminated with the intention to deceive and mislead others into believing falsehoods or doubting verifiable facts.'⁹ Een voorbeeld is het bericht dat de Paus opgeroepen heeft om Trump te stemmen. Bij ontkenningen van 'onomstotelijk vaststaande' feiten kan men zich overigens afvragen op welk moment deze onomstotelijk vaststaan (Rusland medeverantwoordelijk voor neerhalen MH17).

Een andere vraag is wat allemaal als 'feitelijk' is te beschouwen. Zonder het kentheoretisch moeras in te trekken, kan worden opgemerkt dat een verschil bestaat tussen feiten in enge zin en andere informatie van feitelijke aard, waaronder bijvoorbeeld ook wetmatigheden en statistische verbanden kunnen worden begrepen. Dergelijke verbanden (een glas rode wijn per dag is (on)gezond) zijn vaak meer of minder waarschijnlijk en niet simpelweg waar of onwaar. Daarnaast zijn er boude uitspraken (meeste asielzoekers economisch gemotiveerd) die zich niet makkelijk laten checken.

Ruimere omschrijvingen als 'Inaccurate content that is spread with the intent to deceive'¹⁰ kunnen naast apert onjuiste berichtgeving ook (zeer) eenzijdige voorstellingen van zaken dekken.¹¹ In het verlengde daarvan zou de term ook van toepassing kunnen zijn op vormen van politieke propaganda, waarin positieve aspecten worden uitgelicht en negatieve worden weggelaten. De grens tussen sterk politiek gekleurd nieuws en desinformatie in ruime zin is in elk geval nogal dun.¹² Achter een selectie van de weer te geven feiten liggen veelal waardeoordelen en ideologieën verscholen, die begrijpelijkerwijs tot zeer diverse berichtgeving kunnen leiden. Een uitbreiding tot eenzijdige berichtgeving is daarom niet aan te bevelen.

Bovendien, zo valt wellicht te verdedigen, vallen aperte leugens buiten de bescherming van de vrijheid van meningsuiting,¹³ maar voor politieke propaganda geldt eerder het tegendeel. Dat sluit niet uit dat schimmige, vanuit het buitenland georganiseerde propagandacampagnes om maatregelen kunnen vragen maar dat is geen reden propaganda in zijn algemeenheid als 'fake news' te beschouwen.

* Mr. A.J. Nieuwenhuis is hoofddocent staatsrecht UvA, gelieerd aan het IvIR en redacteur van dit blad.

1 Vgl. al I. Khaldarova & M. Pantti, 'Fake News', *Journalism Practice* 2016, p. 891-901.

2 Zie verder de bijdrage van Plaizier & Klus in dit nummer.

3 B. McNair, *Fake News*, Routledge 2018, p. 37; vgl. A. Holan, 'The Media's Definition of Fake News vs Donald Trump's', *FA. Law Review* 2017, p. 121 e.v.

4 Facebook hanteert overigens de term 'false news'.

5 *High level Expert Group (HLEG) on Fake News and Online Disinformation*, Brussels 2018, p. 10; vgl. ook House of Commons DCMS Committee, *Disinformation and 'fake news': Interim Report*, July 2018.

6 Bijv. A. Campan e.a., *Fighting Fake News Spread in Online Social Networks: Actual Trends and Future Research Directions*, 2017 IEEE Conference on Big Data.

7 Wel is het mogelijk dat verdere verspreiders niet van de onjuistheid op de hoogte zijn: 'In a social network it is common that a fake news start as disinformation from an original distributor and then it becomes misinformation while it is spread through various social networks communities,' Campan e.a. 2017, p. 4454.

8 Vgl.: 'At least one material factual assertion that is empirically verifiable false,' C. Calvert & A. Vining, 'Filtering Fake News Through a Lens of Supreme Court Observations and Adages', *FA. Law Review* 2017, p. 153 e.v., p. 158-159.

9 Omschrijving gegeven op Ethicaljournalismnetwork, aangehaald bij T. McGonagle, "Fake news": False fears or real concerns?, *NQHR* 2017, p. 203-209.

10 Vgl. McGonagle 2017.

11 Bijv. Campan e.a. 2017, p. 4453.

12 I. van Keulen e.a., *Digitalisering van het nieuws. Online nieuwsgedrag, desinformatie en personalisatie in Nederland*, Rathenau Instituut 2018, p. 35

13 Zie over deze kwestie A.J. Nieuwenhuis, 'Vrijheid van meningsuiting en onwaarheden', *Mediaforum* 2014-6, p. 158-164.

News

Het tweede element is dat het om nieuws moet gaan¹⁴: 'Information presented as news or likely to be perceived as news.'¹⁵ Een beperkte omschrijving van 'fake news' ziet dan op 'unequivocal falsehoods that are intentionally and deliberately passed off as accurate, legitimate news'.¹⁶

Er kan daarmee zowel bedoeld worden op het onderwerp van de informatie als op de verschijningsvorm: 'Only articles that suggest by both their appearance and content the conveyance of real news.'¹⁷ Veel fake news is inderdaad te vinden op sites die uiterlijk grote gelijkenis vertonen met 'erkende nieuwssites'. Twitterberichten (van bepaalde staatshoofden) kunnen echter ook 'fake news' bevatten.¹⁸ Het element 'presented as news' gaat dan op in het element dat de informatie als juist wordt gepresenteerd.

Wat inhoudelijk gezien 'nieuws' is, laat zich evenmin makkelijk afbakenen. Het hoeft niet per se berichtgeving over actuele gebeurtenissen te zijn, berichtgeving met een actueel belang kan er ook onder vallen. Desondanks lijkt de bezorgdheid over 'fake news' zich vooral te richten op informatie die – ware zij juist geweest – een belangrijke bijdrage zou vormen aan de maatschappelijke en politieke meningsvorming. Tal van andere berichten (BN'er weer – niet – in verwachting) vallen er dan buiten.

Een nog verdere beperking eist een directe link tussen 'fake news' en het beïnvloeden van verkiezingen: 'False stories about political candidates or issues that are spread through social media sites.'¹⁹ Hoewel dergelijk 'fake news' mogelijk wel speciale aandacht vraagt, is er geen goede reden om de omschrijving zodanig te verengen.

Motieven

Bij sommige schrijvers worden de motieven van de misleiders in de omschrijving opgenomen, zoals: 'intentional disinformation (invention/falsification of known facts) for political and/or commercial purposes, presented as real news'.²⁰ De genoemde 'purposes' zijn inderdaad de twee belangrijkste motieven voor de publicatie van 'fake news',²¹ zodat de toevoeging nauwelijks wat uitmaakt.

De omschrijving van de HLEG²² kent een ruime aanzet 'false, inaccurate or misleading information' en wordt vervolgens ingeperkt door de toevoeging 'designed, presented and promoted to intentionally cause public harm or for profit'.²³ Men kan zich echter afvragen of de opzet van fake news-producenten steeds op het toebrengen van schade is gericht. Zij willen bijvoorbeeld voorkomen dat de 'verschrikkelijke Clinton' aan de macht komt. Los daarvan lijken ook andere motieven bij de publicatie een rol te kunnen spelen, zoals het willen bieden van amusement of het zichzelf willen amuse-

ren.²⁴ Tegelijkertijd lijkt de omschrijving van het HLEG nogal ruim, nu commerciële sites die kletspraat aanbieden, er ook onder vallen.

Geen fake news

Of er nu een enge of ruime omschrijving wordt gehanteerd, bepaalde informatie die de lezer of kijker op het verkeerde been kan zetten, blijft bewust buiten schot.²⁵ Satire en meer in het bijzonder satirische nieuwsshow's vallen er niet onder, omdat de lezer/kijker kan begrijpen dat er een loopje met de waarheid wordt genomen. Ook overspannen politieke beloften (stem op ons en wij zorgen voor 500.000 arbeidsplaatsen) zullen niet snel binnen de reikwijdte vallen.

Voor Clickbait geldt dat de aanprijzing die tot klikken moet bewegen, misleidend kan zijn, maar samen met de verdere berichtgeving niet zonder meer feitelijk onjuist hoeft te zijn. Een grensgeval is het verspreiden van bepaalde informatie op grond van sommige 'conspiracy theories'. Voor zover de nadruk ligt op de voorwaarde dat de verspreider zich bewust moet zijn van de onjuistheid, vallen ze buiten de boot, omdat de aanhangers overtuigd zijn van 'hun waarheid'.²⁶ Is de voorwaarde alleen dat de informatie bewezen onjuist is, dan ligt dat mogelijk anders.

3. Nieuw/oud

'Fake news' is geen volstrekt nieuw verschijnsel. In elk geval werd vroeger ook bewust misleidende informatie verspreid. Men denke aan de geruchten dat joden een christenkind vermoord zouden hebben en zijn bloed zouden hebben gedronken. Dergelijke geruchten die zich soms relatief snel verspreidden, ook tussen steden,²⁷ konden de opmaat tot een pogrom vormen.²⁸

Oorlogen vormen van oudsher ook een voedingsbodem voor 'fake news'.²⁹ De bewust onjuiste berichtgeving over de slag bij Kadesh, dateert al van 1274 voor Christus.³⁰ Fake berichtgeving om de geesten rijp te maken voor een oorlog kent eveneens een lange traditie. Een voorbeeld vormen de 'fake drawings of Cuban officials strip searching American women' in de kranten van Hearst, die tot grote verontwaardiging leidden en tot enthousiasme bij het begin van de Cubaans-Amerikaanse oorlog in 1890.³¹

In Nederland is het schoolvoorbeeld van 'fake news' het hardnekkige gerucht in de jaren zeventig van de vorige eeuw dat Joop den Uyl een tweede huis zou bezitten in België. Dit bericht zong vooral rond voor de verkiezingen.³²

14 Zie ook de bijdrage van McGonagle in dit nummer.

15 McGonagle, 2017, p. 203; Zie ook McNair 2018, p. 40: 'presented as real news'.

16 J. Stone-Erdman, 'Just the (Alternative) Facts', 16 *F. A. Law Review* 410 (2017), p. 418.

17 Vgl. Calvert & Vining 2017, p. 158.

18 Vgl. ook HLEG 2018, p. 10.

19 J. Timmer, 'Fighting Falsity, Fake News, Facebook, and the First Amendment', 35 *Cardozo Arts & Entertainment L.J.* 2017, 35:669, p. 670.

20 McNair 2018, p. 40.

21 Volgens L.K. Royster, 'Fake News: Political Solutions to the Online Epidemic', 96 *N.C. L. Rev.* 270 (2017), p. 279, zijn de meeste fake news sites financieel gemotiveerd. Overigens zijn mengvormen niet uitgesloten.

22 Zie uitgebreider over deze High Level Group de bijdrage van Hins in dit nummer.

23 HLEG 2018, p. 10. Zie ook Rathenau 2018, p. 14: economisch profijt of om peesoon, sociale groep, organisatie of land te schaden.

24 Een maker van 'fake news' stelde dat zijn 'fake news' productie bedoeld is om Trump-supporters die het als echt nieuws verder verspreiden op malloten te laten lijken, zie Wikipedia, onder het lemma 'fake news'.

25 Vgl. McGonagle 2017, p. 204.

26 Vgl. B. McNair 2018, p. 22: 'Obsessive conspiracy' geen fake news want het komt voort uit een innerlijke behoefte.

27 J. Stoll, 'The Long and Brutal History of fake News', *Politico Magazine* 18 december, 2016.

28 Ook nu zijn er vormen van 'fake news' die al te makkelijk een link leggen tussen minderheden en misdaad, Rathenau 2018, p. 38 e.v.

29 Vgl. in dezen de bijdrage van Hins in dit nummer.

30 Vgl. ook W. Weir, *History's Greatest Lies*, Fair Winds Press 2009.

31 Stoll 2016. De oorlog werd gevoerd tussen de VS en Spanje en resulteerde in de onafhankelijkheid van Cuba.

32 Andersoortig fake news betreft verzonden reportages, waarvan er één zelfs de Pulitzerprijs wist te winnen, voordat het bedrog uitkwam, zie B. McNair, *Fake News*, Routledge 2018.

Technologie

Deze opsomming maakt al duidelijk dat er geen sprake is van een absoluut nieuw fenomeen. De technologische mogelijkheden zijn echter wel veranderd, allereerst voor het creëren van 'fake news'. Iedereen kan een nieuwssite beginnen die redelijk betrouwbaar oogt; het manipuleren van foto's is ook niet moeilijk. Op grond van stemsamples kunnen iemand woorden in de mond gelegd worden; opnamen en mondbewegingen van een bekend persoon kunnen daaraan worden aangepast.³³

In de tweede plaats is het medialandschap veranderd. Kranten en nieuwsbladen fungeerden in een ver verleden tot op zekere hoogte als de 'gatekeepers' van de openbare informatievoorziening.³⁴ De opkomst van internet en de sociale media geeft iedereen de mogelijkheid actief deel te nemen aan de openbare informatievoorziening en zich te richten tot een in potentie groot publiek.³⁵ Dat is een belangrijke verworvenheid,³⁶ los van de proliferatie van – veelal anoniem geuite – beledigingen en bedreigingen.

De technologische mogelijkheden zorgen voorts voor een pijlsnelle en wereldwijde verspreiding van informatie. Mede daardoor is de hoeveelheid beschikbare informatie spectaculair gestegen. Dat betreft nuttige informatie, maar ook kletspraat.³⁷ Het consumeren van berichten als 'baby met tatoeage geboren' lijkt eerder ingegeven door de behoefte aan amusement of gezelligheid³⁸ dan door de wens om een juist beeld van de werkelijkheid te krijgen. De informatie-uitwisseling tussen burgers onderling is meer in het algemeen niet alleen op waarheidsvinding of rationele besluitvorming gericht, maar ook een middel tot identificatie en 'bonding'. In elk geval lijkt dit soort kletspraat in een behoefte te voorzien, zonder dat er per se bezwaren aan verbonden zijn. Speciale bezorgdheid over de invloed van dergelijke kletspraat, onderhoudend maar niet waarheidsgetrouw,³⁹ lijkt niet nodig.⁴⁰

Dat is mogelijk anders bij 'fake news' in eigenlijke zin. Verzonnen 'politieke' nieuwsberichten zullen veelal vrij sensationeel⁴¹ zijn, waardoor ze veel aandacht krijgen. Dat is ook daarom van belang, omdat er 'easy acces to online advertisement revenue' is.⁴² De logica van de sociale media zorgt er bovendien voor dat veel aandacht nog meer aandacht genereert, zodat 'fake news' berichten soms binnen korte tijd door miljoenen mensen gelezen worden. Een bijkomende factor is dat zoekresultaten en 'likes' gemanipuleerd kunnen worden.⁴³ Met name bots hebben een steeds belangrijker aandeel in het internetverkeer en zijn steeds moeilijker te traceren.⁴⁴

Meer in het algemeen is het voor de ontvanger vaak niet erg inzichtelijk wat de bron⁴⁵ en het waarheidsgehalte⁴⁶ van een

bericht zijn. Weliswaar bestond er vroeger ook geen volledige transparantie en had de lezer bijvoorbeeld weinig weet van de politieke druk die op redacties werd uitgeoefend, maar door het immense aanbod van informatie is de doorzichtigheid toegenomen.⁴⁷ Toch zoekt niet iedereen in de 'ocean van kletspraat'⁴⁸ zijn heil bij de sites van de erkende media. Bij sommige personen bestaat er juist een groot wantrouwen tegen de gevestigde media.⁴⁹

Sommige schrijvers wijzen er voorts op dat de verspreiding van 'fake news' meer dan vroeger een georganiseerd karakter heeft en zich meer dan vroeger richt op 'sensitive contexts', zoals de verkiezingsstrijd. Het is wederom de vraag of dat werkelijk nieuw is; het door de modder halen van politieke tegenstanders met misleidende informatie kent zeker ook in de VS een roemrijke traditie. Wel bestaat het vermoeden dat 'fake news' de laatste jaren sterk in omvang is toegenomen.⁵⁰

De bezorgdheid over 'fake news' wordt ook wel verbonden met het idee dat de digitale, op de persoonlijke voorkeuren toegesneden informatievoorziening tot gevolg heeft dat velen in hun eigen – of met een groep gedeelde – 'bubble' zitten. De vraag is weer in hoeverre dergelijke bubbles, die vooral belangrijk lijken te zijn voor de beleving van de gemeenschappelijke identiteit,⁵¹ een geheel nieuw verschijnsel zijn (verzuielde media). Op de mogelijkheid van een 'fake news bubble' wordt hieronder nog nader ingegaan.

Een laatste hier te noemen punt is dat een substantieel aantal gebruikers veel meer tijd in 'virtual reality' verkeert dan dat zij oog hebben voor de werkelijkheid daarbuiten. Voor hen zou de vraag in hoeverre nieuwsberichtgeving strookt met de werkelijkheid, 'daarbuiten' wellicht minder belangrijk kunnen zijn.

4. Schadelijke invloed?

Het is niet uitgesloten dat 'fake news' positieve effecten kan hebben.⁵² Verzonnen berichtgeving over fraude met stembiljetten zou de discussie over de betrouwbaarheid van het systeem kunnen aanzwengelen en tot nuttige maatregelen kunnen leiden.

In het algemeen is de aandacht echter gericht op de negatieve effecten. In de literatuur wordt een aantal schadelijke effecten van 'fake news' onderscheiden. Dat zijn achtereenvolgens concrete handelingen op grond van specifieke, onjuiste informatie, de potentieel versturende invloed op het proces van meningsvorming, in het bijzonder ook ten aanzien van verkiezingen (of referenda), en het op langere termijn aantasten van de integriteit van de publieke sfeer.⁵³ De twee-

33 Rathenau 2018, p. 56

34 Die kranten werden overigens zeker niet alle gedreven door het ideaal van een zo objectief mogelijke berichtgeving. Men denke niet alleen aan de yellow press die overigens in Nederland – wellicht door de verzuiling – geen al te hoge ogen heeft gegooid, maar ook aan met politieke partijen verbonden bladen die eenzijdigheid zeker niet bezwaarlijk achtten.

35 De 'Gatekeeping functions are eroded', vgl. McNair 2018, p. 51; vgl. ook Rathenau 2018, p. 12: facebook en zoekmachines kunnen wellicht als nieuwe poortwachters worden gezien.

36 Rathenau 2018, p. 12.

37 Dat hoeft niet per se te beteken dat de moderne communicatiemiddelen al deze kletspraat genereren; het kan ook zo zijn dat een aanzienlijk deel van de communicatie die voorheen buiten de media om verliep, nu op internet zichtbaar is geworden.

38 B. Pattyn, 'Waarheid feitelijke, berichtgeving, duiding', in: P. van Bortel (red.), *Wij en de Media*, Kalmthout 2013, p. 95.

39 Idem, p. 105.

40 Tenzij er speciale risico's, bijvoorbeeld voor de gezondheid, zijn.

41 Stone-Erdman 2017, p. 418

42 E. Hunt, 'What is fake news', *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/media/2016/dec/18/what-is-fake-news-pizzagate>.

43 HLEG 2018, p. 5

44 Rathenau 2018, p. 46, p. 49.

45 Rathenau 2018, p. 14. Dat gold overigens net zo voor geruchten die buiten de media om circuleerden

46 3 op de 10 Nederlanders zegt vaak niet te weten wat waar of onwaar is, idem.

47 P. van Bortel, 'Waarheid en vertrouwen', in: P. van Bortel (red.), *Wij en de Media*, Kalmthout 2013, p. 7: hoe meer informatie, hoe moeilijker oordeel over kwaliteit.

48 T. Nijs, 'Truth sells. But who is buying', in: P. van Bortel (red.), *Wij en de Media*, Kalmthout 2013, p. 70.

49 McNair 2018; Stone-Erdman 2017, p. 420; er lijkt een zekere tegenspraak met het streven van 'fake news sites' om op 'trustworthy sites' te lijken, Stone-Erdman 2017, p. 419.

Dat wantrouwen is in de VS groter dan in Nederland, In de VS steeg het aantal respondenten dat geen vertrouwen in de media heeft tussen 1976 en 2010 van 26% naar 57%, H. Evers, 'Nieuw vertrouwen door transparantie en verantwoordelijkheid', in: Bortel 2013, p. 132.

50 Vgl. HLEG 2018.

51 Vgl. Rathenau 2018, p. 78.

52 Vgl. McGonagle 2017, p. 205.

53 McNair 2018, p. 74.

slag 'minder juiste overtuigingen', die ook de selectie van de beste kandidaten kan schaden, en scepticisme ten aanzien van 'echt nieuws', waardoor de 'incentive for quality news reporting' onder druk kan komen te staan,⁵⁴ is in zeker opzicht vergelijkbaar.

Specifiek schadelijk effect

De gebruiker zou op grond van een concreet maar onjuist bericht tot handelen kunnen overgaan. Het voorbeeld dat bij zeer veel schrijvers is te vinden, betreft het 'fake news' over een pedofielenetwerk, dat vanuit de Comet Ping Pong Pizzeria in Washington door leiders van de Democratische Partij gerund zou worden. Dit bericht verspreidde zich snel en leidde niet alleen tot bedreigingen van de medewerkers van de pizzeria op sociale media; ook loste een lezer van het bericht enige schoten in de pizzeria. Overigens valt op te merken dat ook wanneer het bericht juist was geweest, het optreden schadelijk genoemd zou kunnen worden. De neiging tot eigenrichting of de labiliteit van de schutter is dan het eigenlijke probleem.⁵⁵

Schadelijk effect op proces van politieke besluitvorming

De onterechte beïnvloeding van het proces van maatschappelijke meningsvorming is de tweede vorm van schade. Hierbij gaat het om de invloed op de hele populatie door het geheel aan relevant 'fake news'. Deze mogelijke invloed is het uitgebreidst onderzocht wat betreft de Amerikaanse presidentsverkiezing in 2016. Dat wil niet zeggen dat er eenduidige resultaten zijn.

Een eerste vraag is die naar het relatieve belang van de consumptie van 'fake news'. Sommige schrijvers leggen er de nadruk op dat de top 20 van op Facebook meest bekeken 'fake news stories' voor meer 'shares and comments' zorgden dan de top 20 van 'real news stories'.⁵⁶ Daar staat tegenover dat ook de meest bekende 'fake news stories' slechts door een beperkt percentage Amerikanen zijn gelezen of bekeken.⁵⁷ Het gaat overigens nog steeds om miljoenen kiezers; ook verdere verspreiding – bij de kapper – is niet uitgesloten. Een tweede vaststelling is dat het aantal pro-Trump 'fake news'-berichten⁵⁸ ongeveer drie maal zo hoog was als het aantal pro-Clinton 'fake news'-berichten,⁵⁹ en de pro-Trump berichten bovendien gemiddeld door beduidend meer personen zijn bekeken.

Een volgende vraag is in hoeverre het 'fake news' door de consumenten ervan daadwerkelijk wordt geloofd. De bewering in de literatuur dat de helft van de gebruikers het nieuws voor waar aanneemt,⁶⁰ is niet uitgebreid onderbouwd. In dit verband is uiteraard de reden waarom 'fake news' wordt geconsumeerd, van belang: 'One person's fake news is another's entertainment'.⁶¹ Het is in elk geval interessant dat

het labelen van een bericht als 'fake news' er niet per se voor zorgt dat de belangstelling ervoor afneemt.

Een volgende vraag is of het geloof dat – in eerste instantie – gehecht wordt aan het onjuiste bericht, nog kan worden bijgesteld door andere berichtgeving. Het blijkt niet zo te zijn dat 'fake news' vooral geconsumeerd wordt door burgers die slechts zo nu en dan informatie over politieke gebeurtenissen tot zich nemen.⁶² Het gaat vooral om een relatief klein aantal 'heavy users'.⁶³ Dat zou erop kunnen wijzen dat deze gebruikers in een 'bubble' van 'fake news' verkeren. De zware gebruikers van 'fake news' zijn echter veelal ook zware gebruikers van 'real news'.⁶⁴ Het is overigens niet zeker of dat tegenwicht biedt,⁶⁵ nu het door deze groep geconsumeerde 'echte nieuws' waarschijnlijk sterk politiek gekleurd is, zodat 'fake news' en echt nieuws beide de politieke voorkeur bevestigen.

Los daarvan zal een ontkenning van de onjuiste berichtgeving niet iedere consument van het 'fake news' – tijdig – bereiken. Het is voorts de vraag of aan de ontkenning van het 'fake news' bericht per definitie meer geloof zal worden gehecht dan aan het 'fake news' zelf.⁶⁶

Stemgedrag

Ten slotte is van belang in hoeverre 'fake news' niet alleen wordt geloofd, maar het geloof erin – een beslissende – invloed heeft op het stemgedrag. Soms lijkt het idee te zijn dat miljoenen Amerikanen geïnjecteerd zijn met een aantal 'fake news'-berichten, waardoor hun keuze voor Trump is bepaald. Anders zouden de talloos veel miljoenen stemmen voor Trump überhaupt niet verklaard kunnen worden,⁶⁷ temeer daar maar liefst 27 maal zoveel kranten zich voor Clinton uitspraken als voor Trump.⁶⁸ Geheel daartegenover staat het idee dat 'fake news' weinig invloed heeft omdat het politieke standpunt er hooguit door bevestigd of versterkt kan worden.⁶⁹

Ook als dat in zijn algemeenheid juist is, lijkt de veronderstelling dat 'fake news' helemaal geen invloed gehad zou (kunnen) hebben op de verkiezingen wat al te simpel. Twijfelaars kunnen er uiteindelijk door over de streep zijn getrokken. In dit verband is het van belang op te merken dat sommige 'swing states' gewonnen of verloren worden met een paar duizend stemmen verschil.

Kortom, hoewel er geen aanwijzingen zijn voor een zeer grote, directe en beslissende invloed van 'fake news' op grote groepen kiezers, is de bezorgdheid over de mogelijke beïnvloeding van verkiezingen begrijpelijk. Daar valt nog aan toe te voegen dat een grote verspreiding van 'fake news' een kandidaat ertoe kan dwingen zeer veel tijd te besteden aan het weerleggen ervan, zodat de eigenlijke campagne niet in alle hevigheid kan worden gevoerd.

54 R.L. Hasen, 'Cheap Speech and what it has done (to American democracy)', 16 *F.A. Law Review* 200 (2017), p. 200 e.v.

55 Calvert & Vining 2017, p. 164, vergelijken het met copycat misdrijven n.a.v. berichtgeving over werkelijke misdrijven en het in werkelijkheid naspelen van videogames,

56 Timmer 2017; Vgl. Holan 2017, p. 123.

57 J. Nelson & H. Taneja, 'The small disloyal fake news audience: The role of the audience availability in fake news consumption', *New Media & Society*, feb. 2018, p. 3 e.v.

58 Drie van de meest bekende pro-Trump fake news berichten: Clinton sold weapons to Isis; Pope endorses Trump; Fraudulent Clinton Votes found in Warehouse (met foto).

59 Hasen 2017, p. 20; hier is overigens niet bedoeld te zeggen dat gelijkelijk verdeeld 'fake news' geen probleem zou vormen.

60 E. Tandoc e.a. 'Defining "fake news"', *Digital Journalism* 2018, p. 143.

61 Calvert & Vining 2017, p. 156.

62 A. Guess, 'Selective Exposure to Misinformation: Evidence from the consumption of fake news during the 2016 U.S. presidential campaign', *ERC* January 2018, S22. 2018, S22.

63 Nelson & Taneja 2018, p. 13.

64 Guess 2018, 5, S24

65 Vgl. J. Stone-Erdman, 'Just the (Alternative) Facts', 16 *F.A. Law Review* 410 (2017).

66 A.C. Hundley, 'Fake News and the First Amendment: How false Political Speech Kills the Marketplace of Ideas', 92 *Tulane Law Review* 497 (2017).

67 Vgl. Calvert & Vining 2017, p. 164: 'panic du jour'; vgl. ook Khaldarova & Pantti 2016, inleiding.

68 <http://www.niemanlab.org/2016/11/has-election-2016-been-a-turning-point-for-the-influence-of-the-news-media/>.

69 Vgl. Guess 2018, p. 3.

Vertrouwen in media en democratie

De apert onjuiste berichtgeving wordt ook wel als een symptoom van de teloorgang van de democratie en de objectieve informatievoorziening gezien.

Het ideaalbeeld van de – deliberatieve – democratie is dat goed geïnformeerde burgers discussiëren over maatschappelijke kwesties, waarna ze hun stem laten bepalen door het politieke programma van een kandidaat of partij. Dat ideaal komt niet in alle opzichten overeen met de werkelijkheid. In de eerste plaats lijkt de politicus als persoon vaak belangrijker dan zijn ideeën. Sterker nog, zijn door spindoctors vormgegeven image zou centraal staan en de inhoud zou alleen nog ten beste worden gegeven door kreten op twitter. De tegenkandidaat wordt van een negatief image voorzien, waarbij de feitelijke juistheid wederom van ondergeschikt belang zou zijn. Burgers die zich op een (presidents)verkiezing voorbereiden, zouden alleen nog maar op zoek zijn naar smeuge informatie van gelijkgestemden.⁷⁰ 'Fake news' is zo beschouwd opgekomen in een 'environment where ignoring the facts has long been a staple in political speech'.⁷¹

Dat de werkelijkheid niet voldoet aan het ideaalbeeld, is echter niet nieuw. Campagnes bij de presidentsverkiezingen in de VS hebben zich in het verleden ook gekenmerkt door moddergooien en zeer suggestieve berichtgeving. De vraag is dan weer of er nu door aard en omvang van het 'fake news' extra reden tot bezorgdheid moet zijn.

Dat zou onder meer het geval kunnen zijn, omdat een ruime verspreiding van 'fake news' het vertrouwen in – de juistheid van – het informatieaanbod (nog verder) kan doen dalen. Als op politiek terrein geen overeenstemming meer bestaat over de feiten, is een adequate gezamenlijke meningsvorming vrijwel bij voorbaat uitgesloten. Dat risico van 'post truth politics' zou met name bestaan bij een sterke polarisatie van de nieuwsvoorziening.⁷² Daarvan is in de VS eerder sprake dan in Nederland.⁷³

5. Afsluiting

Hoe somberder het beeld is dat wordt geschetst, des te meer is 'fake news' niet zozeer een oorzaak als wel een symptoom van bepaalde problemen. In dat geval is het tegengaan van 'fake news' niet veel meer dan symptoombestrijding.

Ziet men 'fake news' en de omvangrijke verspreiding ervan als specifieke fenomenen, dan is de bezorgdheid over de mogelijke schadelijke invloed begrijpelijk, zo is eerder vastgesteld. Dat wil nog niet zeggen dat er *dus* stevige maatregelen moeten worden genomen. Aan bepaalde 'oplossingen' als het door de overheid in concreto beoordelen van de betrouwbaarheid van de nieuwsvoorziening zitten bijvoorbeeld tal van haken en ogen. Mogelijke oplossingen en de bijbehorende problemen vormen het onderwerp van andere bijdragen aan dit themanummer.

70 A. Guess e.a., 'Selective Exposure to Misinformation: Evidence from the consumption of fake news during the 2016 U.S. presidential campaign', *ERC* January 2018.

71 Timmer 2017, p. 672.

72 Rathenau 2018.

73 Rathenau 2018. Er zij overigens gezegd dat deze polarisatie waarschijnlijk niet door sociale media wordt gegenereerd, Rathenau 2018, p. 51 v.